

Teoretyczne podstawy opieki i wychowania

DOI: 10.5604/01.3001.0013.7910

WYCHOWAWCZE ASPEKTY OJCOSTWA

BOGUSŁAW BIESZCZAD

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3216-5515>

Uniwersytet Jagielloński

*Nie potrafię wskazać na żadną inną potrzebę dzieciństwa
równie silną, jak potrzeba opieki ojca*

Zygmunt Freud

Pomimo że popularność klasycznej psychoanalizy we współczesnej pedagogice jest dzisiaj raczej niewielka (Stępniewska-Gębik, 2004), to przytoczona myśl Zygmunta Freuda wydaje się znakomicie uzasadniać potrzebę bieżącej refleksji nad rolą ojca w wychowaniu dziecka. Im więcej też stawia współczesna nauka o kryzysie rodziny, ojcostwa (Augustyn, 2002; Mastalski, Godawa, Kutek-Skłądek, Ryszka, 2018) i męskości (Melosik, 2002), tym ważniejsza staje się potrzeba aktualizacji wiedzy o zadaniach wychowawczych ojca.

Celem prezentowanego artykułu jest wskazanie i uzasadnienie propozycji katalogu (o otwartym charakterze) podstawowych kompetencji¹ współczesnego ojca składających się na jego rolę wychowawczą. Jest to perspektywa teorii wychowania, a zatem taka, która odwołuje się do elementarnych komponentów struktury procesu wychowania (Janke, 2002). Ponieważ pedagogika jako nauka ma praktyczny i aplikacyjny charakter, trudno pominąć w takiej analizie szerszą perspektywę społeczno-kulturową związaną z diagnozą przemian współczesnej rodziny. Ojcostwo, jak każda kategoria badawcza w naukach społecznych i humanistycznych, musi być także osa-

¹ W artykule przyjmuję szerokie znaczenie pojęcia kompetencji – jako integracji wiedzy, umiejętności, postaw, motywacji i wartościowania, por. Stech, 2002, s. 11–14.

dzone w określonej perspektywie teoretycznej, która w przypadku interesującej nas problematyki ma bogatą historię (Pospiszyl, 2007; Sosnowski, 2011) i wciąż znaczący potencjał interpretacyjny.

Pisząc o podstawach teoretycznych problemu, mam na myśli klasyczne teorie z zakresu psychologii (rodziny, płci, różnic indywidualnych) i socjologii (Pospiszyl, 2007; Parsons, Bales, 1955), które od wielu dziesiątek lat tłumaczą odmiennosć zadań wychowawczych ojców i matek za pomocą różnic pomiędzy płciami albo odmiennosćią konstytucji psychicznej mężczyzn i kobiet, albo też na podstawie odmiennych koncepcji miłości macierzyńskiej i ojcowskiej (Pospiszyl, 2007). Najdłuższą tradycję w tym zakresie ma psychoanaliza freudowska i różne, także współczesne, koncepcje neopsyoanalityczne od Ericha Fromma (1971) aż po Jacquesa Lacana (Stępniewska-Gębik, 2004). Chyba najgłośniejsza teza z tego kręgu interpretacyjnego głosi, że specyfika zadań wychowawczych ojca wynika wprost z charakteru miłości, jaką darzy on swoje dzieci, w przeciwieństwie do zadań wychowawczych matki i charakterystyki jej miłości macierzyńskiej. W tej koncepcji miłość matki jest bezwarunkowa, w przeciwieństwie do tej ojcowskiej – warunkowej, czyli takiej, na którą trzeba zasłużyć. Bezwarunkowość i bezwzględność matczynej miłości mają charakter naturalny i wynikają z biologicznego powiązania matki z dzieckiem i bazującej na nim więzi psychicznej pomiędzy nimi. O ile zatem związek matki z dzieckiem jest determinowany przez naturę i biologię, o tyle związek ojca z dzieckiem jest poniekąd wtórny i stanowi wyraz praw oraz potrzeb tworzonych przez kulturę (Pospiszyl, 2007, s. 12–32). Matka zatem to bezwarunkowa miłość i jej korelaty, takie jak emocjonalność, naturalność i spontaniczność. Ojciec uosabia natomiast porządek, obowiązkowość, postępowanie zgodne z prawem, zasadami i hierarchiami wartości. Stąd też rozpowszechnione w literaturze naukowej przekonanie, że ojciec odpowiada za rozwój intelektualny, społeczny i moralny dziecka, i na tych dziedzinach wychowania powinien się skupić. Podobnie argumentowane konstrukcje teoretyczne sugerowały, że w rodzinie istnieje podział na dwie zasadnicze grupy funkcji: ekspresyjne i instrumentalne. Jak się łatwo domyślić, za realizację tych pierwszych ma odpowiadać matka, a za te drugie ojciec, odpowiednio dobierając cele, środki i metody wychowania (tamże). Tak formułowane, tradycyjne rozstrzygnięcia i idące za nimi zalecenia dotyczące specyfiki zadań wychowawczych ojca mają w naukach społecznych ugruntowaną pozycję i stanowią doskonały punkt wyjścia dla bieżących dyskursów o wychowawczym statusie ojcostwa.

Każda konstrukcja teoretyczna tłumacząca odrębność wychowawczych powinności rodzica nie byłaby pełna, gdyby pominąć kontekst przemian społeczno-kulturowych, wyznaczających debaty wokół statusu współczesnej rodziny, jej modeli i wzorów, oraz przemian ról rodzinnych i społecznych. Od wielu już lat nauka i publicystyka popularnonaukowa głoszą różnego rodzaju hasła i tezy, dotyczące różnie interpretowanych i uzasadnianych kryzysów rodziny i ojcostwa. Nie sposób jednoznacznie scharakteryzować przyczyny i skalę owych kryzysów, za ich diagnozą kryją się bowiem często odmienne założenia teoretyczne (filozoficzne) i metodologiczne,

znacząco różnicujące wnioski z badań i analiz². Za przemiany współczesnej rodziny i ról w niej pełnionych odpowiadają zmiany cechujące społeczeństwa późnej nowoczesności (Slany, 2002; Giddens, 2001) i przeobrażenia w sferach: technologiczno-informacyjnej (Toffler, 1985; Castells, 1997), ekonomicznej, społecznej i kulturowej (Slany, 2002; Kwak, 1994). Jest to także problematyka uwikłana w rozstrzygnięcia o charakterze ideologicznym, znacząco, a nawet odmiennie, interpretujące nie tylko uwarunkowania, lecz także i zasadniczy status domniemanego kryzysu.

Jednakże, z punktu widzenia interesującej mnie tematyki, istotne wydają się te ustalenia, które bezpośrednio związane są z problematyką socjalizacji i wychowania w rodzinie. Taki właśnie charakter ma powszechnie diagnozowane zjawisko *przesunięcia socjalizacyjnego*, które przemieszcza siłę oddziaływań na dzieci i młodzież z tradycyjnych instytucji szkoły, rodziny i instytucji Kościoła na podmioty kultury popularnej, mocno modyfikując, a nawet ograniczając, rolę wychowawczą obydwójga rodziców, a szczególnie ojca, który wobec dominacji i zwielokrotnionych możliwości oddziaływania kultury popularnej, traci tradycyjne atrybuty autorytetu i przewodnika (Melosik, 2003). Kultura popularna w swoim potencjale wpływów socjalizacyjnych zastąpiła szkołę, mocno konkuruje z Kościołem oraz z rodziną, redukując i reorientując w socjalizacji wymiar moralny, duchowy i aksjologiczny – sfery tradycyjnie związane z wychowawczymi powinnościami ojca. Do tych ostatnich zalicza się także udział w wychowaniu seksualnym i orientacji płciowej dziecka (Pankowska, 2005). Również w tym zakresie dominujący w popkulturze kult ciała i seksualności coraz częściej „konkuruje” z wpływami rodzicielskimi (Melosik, 2003).

Drugie zjawisko modyfikujące powinności wychowawcze ojca wiąże się z występującym we współczesnych rodzinach (wraz z jej alternatywnymi formami) zaniem jednoznacznie określonych zadań przypisywanych poszczególnym rolom społecznym (Slany, 2002). Tradycyjne, klarownie skodyfikowane i wyodrębnione role społeczne mają być współcześnie „negocjowane” i zależne od bieżącej konfiguracji egalitarnie interpretowanych potrzeb członków rodziny, a zatem tracą oparcie nie tylko w teoriach określających odrębność ról męskich i żeńskich, lecz także degradują jakąkolwiek specyfikę wychowawczej roli ojca. Płynna rzeczywistość obarczona biograficznym ryzykiem i koniecznością permanentnego wyboru (tamże, s. 30–42) zmusza do wymiany i reorientacji ról. W rodzinach patchworkowych, wielokrotnie rekonstruowanych, mężczyzna (ojciec) ma niejasny status prawny, moralny i obyczajowy i, jeśli podejmuje jakiegokolwiek zadania wychowawcze, to są one wynikiem właśnie negocjacji w obrębie wtórnych układów małżeńskich i rodzicielskich. Taka sytuacja może znacznie obniżać rangę ojcostwa w ogóle, co nie oznacza, że redukuje w jakimkolwiek wymiarze katalog jego potencjalnych zadań wychowawczych.

² Rzetelne wskazanie na pełną diagnozę kryzysu rodziny współczesnej wymagałoby obszernej, wieloaspektowej analizy, na którą w tym artykule nie ma miejsca. Literatura naukowa z zakresu socjologii rodziny i pedagogiki oferuje stosowne omówienia tej problematyki (por. Zimny, 2013; Kornas-Biela, 2001; Tyska, 2001a).

Można wręcz postawić tezę, że niejasna i zmienna rola mężczyzny we współczesnej rodzinie (wraz z jej alternatywami) domaga się dookreślenia katalogu jego kompetencji wychowawczych. Im mniej stabilna instytucjonalnie, obyczajowo i kulturowo pozycja ojca w rodzinie, tym istotniejsze powinny być jego wiedza, umiejętności, postawy i cechy psychospołeczne warunkujące efektywność oddziaływań wychowawczych.

Współczesna nauka w swoich interpretacjach związanych z nurtami ponowoczesnymi, w ramach tak zwanych definicji inkluzywnych (tamże, s. 80) opisuje rodzinę jako twór pozbawiony większości tradycyjnych obszarów, czyniących z niej podstawową instytucję społeczną. Zamiast nich eksponuje się wyłącznie cechy skupione wokół sfer emocjonalno-ekspresyjnej i intymnej, postulujących ekspresję, spontaniczność wolność i twórczość. We współczesnej rodzinie następuje redukcja większości instytucjonalnych funkcji (Tyszką, 2001a; Bieszczad, 2005), ograniczając tym samym jej potencjał wychowawczy. Proces socjalizacji w rodzinie odbywa się bowiem w ramach uczestnictwa dzieci w praktykach życia rodzinnego wyznaczanych przez „działaniowy” komponent każdej funkcji³ (Bieszczad, 2005). Mniej funkcji to potencjalnie zredukowany i uboższy obszar oddziaływań socjalizacyjnych. Taka perspektywa w znacznym stopniu nie tylko komplikuje opis wychowawczych zadań ojca, lecz przede wszystkim modyfikuje ich treść, szczególnie wobec ich tradycyjnych interpretacji.

Intensywne, chociaż niejednolicie interpretowane przemiany społeczno-kulturowe znacząco zmieniające rodzinę i układy ról społecznych, ale też charakterystykę współczesnych społeczeństw i dynamikę oraz mechanizmy ich rozwoju, wymagają zatem aktualizacji i promocji wiedzy o wychowawczych aspektach ojcostwa. Proponuję, aby zadania wychowawcze składające się na rolę ojca rozpisać w kategoriach kompetencji (por. przypis 2 w prezentowanym tekście). Wiążą się one oczywiście z uwarunkowaniami i kontekstem społeczno-kulturowym, w jakim znalazła się rodzina, ale przede wszystkim wynikają wprost z cech konstytutywnych wychowania w aspekcie procesualnym. W każdym procesie wychowania możemy wyodrębnić (nie tylko dla celów analitycznych) jego elementarne komponenty: aksjologiczno-teleologiczny (związany z wartościami i celami wychowania opartymi na tych wartościach), prakseologiczno-metodyczny (związany z metodami, formami i zasadami wychowania oraz wiedzą o ich skuteczności i uwarunkowaniach), oraz podmiotowy i psychospołeczny (związany z obszarem kompetencji podmiotowych i cech psychospołecznych podmiotu wychowującego – rodzica i podmiotu wychowywanego – dziecka w aspekcie zmiany i rozwoju) (Janke, 2002, s. 64–92). Tak przedstawiona struktura procesu wychowania może być podstawą dla wyodrębnienia kompetencji wychowawczych współczesnego mężczyzny pełniącego rolę ojca.

³ Odwołuję się do zaproponowanego przez Zbigniewa Tyszkę (2001a) modelu analitycznego funkcji rodziny, który uwzględnia w jej strukturze trzy komponenty: zadania, działania i skutki.

Ponieważ każde wychowanie ma teleologiczny charakter, czyli realizuje jakiś cel⁴ i to bez względu na to, czy jesteśmy zwolennikami wychowania adaptacyjnego i zakładamy cele nadrzędne (zewnątrze), czy też preferujemy wychowanie hermeneutyczne i staramy się poszukiwać celów wyłącznie sytuacyjnych i doraźnych, to możemy wskazać na obszar **kompetencji aksjologicznych** w tym zakresie. Są one szczególnie istotne w sytuacji funkcjonowania rodzin w perspektywie zdecentrowanej kultury, niejasnych i płynnych reguł życia społecznego oraz wielości perspektyw aksjonormatywnych oferowanych przez współczesne społeczeństwa. Kompetencje aksjologiczne mają swój wymiar metodyczny związany z umiejętnościami swoistej operacjonalizacji wartości i przekładania ich na konkretne cele wychowania realizowane w określonych sytuacjach wychowawczych. W sposób oczywisty mogą też wiązać się z obszarem kompetencji osobowych i podmiotowych, które wyznaczają między innymi zdolność do waloryzacji sfery aksjologiczno-normatywnej i hierarchizacji wartości.

Drugi, wskazany przeze mnie komponent struktury procesu wychowania obejmuje szereg szczegółowych **kompetencji prakseologiczno-metodycznych** rodzica-ojca, związanych głównie z jego wiedzą i umiejętnościami wyznaczającymi skuteczność realizacji przedsięwzięć wychowawczych. Wiedza o wychowaniu nie ma statycznego charakteru, wprost przeciwnie, podlega nieustającej weryfikacji i rozwojowi. Może ona dotyczyć na przykład prawidłowości rozwojowych dziecka (rozwój moralny, fizyczny, intelektualny itd.) czy też zasad, środków, metod i uwarunkowań wychowania. Paradoksalnie (choć tylko na pozór) wiedza taka (szczególnie ta dotycząca uwarunkowań wychowania) ma ogromne znaczenie już dla kandydatów do pełnienia roli ojca. Otóż, według wniosków z badań prowadzonych na gruncie psychologii prokreacji (Brażel, 1999) okazuje się, że przyszły stosunek matki do dziecka w wymiarze jakości relacji wychowawczej zależy w dużej mierze od przebiegu ciąży, a nawet od samego przebiegu porodu. Kluczowe jest tutaj silne wsparcie emocjonalne, udzielane przez ojca przyszłej matce. Jego brak może, jak pokazują badania, wpłynąć na stosowanie przez przyszłą matkę restrykcyjnych, a nawet przemocowych form wychowania wobec własnego dziecka (tamże, s. 259). Zatem poziom kompetencji ojca w tym przypadku może warunkować jakość relacji matki z dzieckiem. Istotna jest także wiedza dotycząca innych elementów prawidłowości rozwojowych dzieci i młodzieży. Współczesny ojciec powinien posiadać wiedzę o rozwoju seksualnym dziewcząt i chłopców, ponieważ jego rola jest w obu przypadkach kluczowa, szczególnie wobec prawidłowej identyfikacji z płcią i rolami z nią związanymi. Podobnie rzecz się ma w przypadku zasad rozwoju moralnego i społecznego, a więc sfer w ogromnej mierze zależnych od prawidłowych relacji z ojcem (Augustyn, 1999). Przechodzenie dziecka przez kolejne fazy rozwoju, wraz z rozwiązywaniem kryzysów rozwojowych, postrzeganym jako warunek osią-

⁴ W literaturze naukowej przyjmuje się najczęściej, że cele wychowania są pochodną wartości. Należy jednak pamiętać, że źródła celów wychowania lokowane mogą być także poza sferą aksjologiczną (por. Kubiak-Szymborska, Zajac, 2002, s. 97–134).

gania progresji, to kolejne obszary wiedzy jako elementu kompetencji poznawczych i metodycznych ojca. Szczególnie istotny jest tutaj okres dojrzewania i umiejętności diagnostyczne ojca dotyczące na przykład postrzegania oporu dziecka. Współczesna wiedza z zakresu psychologii i pedagogiki nie traktuje go już jako wskaźnika trudności wychowawczej czy przejawu niedostosowania społecznego, ale jako kategorię rozwojową (Bilińska-Suchanek, 2014). Potencja tkwiąca w oporze wymaga stosowania przez ojca odpowiednich metod i technik wychowania. Jeśli opór nastolatka zostanie przez ojca potraktowany w kategoriach wyłącznie negatywnych i będzie zwalczany za pomocą dominacji i karania, to może on na stałe funkcjonować w osobowości nastolatka, a później dorosłego, jako patologiczny mechanizm obronny. Ewolucja problematyki oporu w polskiej pedagogice jest dobrym przykładem, uzasadniającym konieczność ciągłej aktualizacji wiedzy o wychowaniu, a tym samym także uzupełniania i weryfikowania poznawczych i metodycznych kompetencji obojga rodziców.

Podobna sytuacja dotyczy najbardziej rozpowszechnionych i najczęściej stosowanych metod wychowania. Współczesna wiedza naukowa o wychowaniu zdecydowanie sugeruje wyjście poza jedyny schemat postępowania w kategoriach karania za złe uczynki i nagradzania za dobre (Bińczycska, 2005). Ojciec, na którym spoczywa obowiązek wychowania dzieci na dojrzałe i odpowiedzialne osoby wchodzące w interakcje społeczne, tworzące udane rodziny i krytycznie uczestniczące we współczesnej kulturze, musi operować zasobem metod wychowania bazującym także na partnerskim dialogu i negocjacjach. Powinien umieć organizować gromadzenie i porządkowanie doświadczeń przez dziecko, wspierać jego kreatywne postawy i zarządzać ryzykiem w sytuacjach wychowawczych. Musi być autorytetem nie tyle odgórnie nadanym, ile zbudowanym w relacji z dzieckiem. Ojciec autorytarny, jedynie karzący i nagradzający a na dodatek funkcjonujący w rodzinie o sztywnej patriarchalnej strukturze, to perspektywa pojawienia się zaburzeń rozwojowych i zachowań ryzykownych u dziecka. Ojciec nieobecny (fizycznie lub emocjonalnie), ojciec toksyczny lub wycofany, to scenariusze rozwoju dysfunkcji rozwojowych i patologicznych oraz zachowań przestępczych u dzieci i młodzieży.

Kulturowa, społeczna, ale też ekonomiczna sytuacja współczesnej rodziny w Polsce i w wielu krajach europejskich zdaje się sugerować, że rola wychowawcza ojca nie może ograniczać się do tradycyjnych dziedzin wychowania moralnego, intelektualnego i społecznego. Wskazywana przeze mnie wcześniej wymiennosc ról w rodzinach, a także znana w pedagogice rodziny zasada sugerująca, że wychowanie i socjalizacja są funkcją wszystkich pozostałych sfer życia rodzinnego (Bieszczad, 2005), wymuszają na ojcu podejmowanie zadań wychowawczych w pozostałych dziedzinach (emocjonalno-ekspresyjnej, rekreacyjno-towarzyskiej czy kulturalnej). Za szczególnym potraktowaniem funkcji kulturalnej jako sfery odpowiedzialności wychowawczej ojca przemawia rozumienie wychowania jako wdrażania do uczestnictwa w kulturze, a także tradycyjne, freudowskie zróżnicowanie miłości ojcowskiej i macierzyńskiej (zob. s. 4). Warto przy tym pamiętać, że mówimy o kulturze pozbawionej tradycyjnych podziałów na standardy wysokie i niskie. Metodyczne kompetencje ojca zyskują w tej perspektywie także wymiar aksjologiczny, ponieważ dotyczą już nie tyle ułatwiania

dostępu, ile przede wszystkim selekcji i ewaluacji treści kultury rozumianej jako źródło i podstawa wychowania. Jeśli ponadto kulturę potraktujemy w kategoriach sfery semiotycznej (Bachtin, 1986), to w oczywisty sposób katalog wychowawczych kompetencji ojcowskich musi uwzględniać także **kompetencje językowe**. Ich znaczenie wiąże się ze wspomnianym już wdrażaniem do uczestnictwa w kulturze, a w szczególności z jakością partycypacji dziecka w jej różnych symbolicznych wymiarach.

Ostatni ze wskazanych komponentów procesu wychowania uwzględnia jego podmiotowy i psychospołeczny wymiar. Zatem analogiczny zbiór kompetencji wychowawczych (**kompetencje podmiotowe i psychospołeczne**) będzie uwzględniał między innymi elementy standardu podmiotowego wychowawcy-ojca, takie jak: autodeterminacja, autoidentyfikacja, autonomia, poczucie sprawstwa, twórcza interpretacja pragnień i potrzeb, projektowanie siebie (Obuchowski, 1993), oraz cechy psychospołeczne, takie jak poziom odporności na stres, poczucie skuteczności czy samoocena. Kształtowanie orientacji podmiotowej dziecka jest zatem możliwe tylko wtedy, kiedy podmiotowa tożsamość rodziców uwzględnia wspomniane kategorie i cechy i charakteryzuje ich jako ludzi aktywnych i odpowiedzialnych za własne czyny, kreujących siebie i otaczającą ich rzeczywistość. Tylko ojciec, który sam posiada poczucie podmiotowości może wpłynąć na rozwój orientacji podmiotowej swojego dziecka, obejmującej takie jej elementy, jak: generatywność, zaufanie do siebie i selektywność (Kofta, 1989, s. 38–39). Odpowiednio wysokie kompetencje podmiotowe ojca poprzez mechanizmy socjalizacyjne kształtują poczucie podmiotowości dziecka, które według Guryckiej (1999, s. 113–114) obejmuje poczucie wolności, przyczynowości osobistej i poczucie wpływu na zdarzenia. Korzystając chociażby z teorii społecznego uczenia się, wiemy, że ojciec jest najważniejszym wzorem do naśladowania, a siła modelowania określonych cech jest tym większa im bardziej dziecko postrzega ojca jako osobę kompetentną, silną, skuteczną i posiadającą autorytet. A zatem, skutecznym modelem może być tylko ojciec z wysokim poczuciem podmiotowości, przejawiający odpowiednie cechy psychospołeczne.

Konkluzje

Zaproponowany katalog podstawowych kompetencji wychowawczych współczesnego ojca stanowi otwarcie pola dyskusji w tym zakresie. Propozycja spojrzenia na ojcostwo w wymiarze zadań wychowawczych, zawarta w prezentowanym tekście, daleka jest od intencji tworzenia normatywnego modelu „dobrego” czy „nowego” ojca. Tekst jest wyrazem zainteresowania ojcostwem z pozycji teorii wychowania jako subdyscypliny pedagogiki, a przyjęcie poszczególnych komponentów procesu wychowania jako podstawy prowadzonych rozważań ma uporządkować przedstawiony zbiór kompetencji i wytyczyć obszary dalszych analiz (badań).

Wychowawcza rola ojca zdecydowanie nie może być wyrażona w formie zamkniętego zestawu określonych postaci wiedzy, umiejętności, postaw czy przekonań. Zawsze bowiem jest ona usytuowana w zmiennej perspektywie społeczno-kulturowej,

w której funkcjonuje rodzina, a także dotyczy dynamicznej formuły „dojrzwania do ojcostwa” jako procesu całościowego.

Każda ze wskazanych grup kompetencji (aksjologiczne, prakseologiczno-metodyczne, językowe, podmiotowe i psychospołeczne) wymaga uszczegółowienia w perspektywie odmiennych planów interpretacyjnych oraz badań empirycznych. Otwartym problemem pozostaje na przykład specyfika powinności wychowawczych ojca i matki wobec płynności ról społecznych charakteryzujących współczesne społeczeństwa, czy też spojrzenie na zadania wychowawcze z perspektyw odmiennych dyscyplin naukowych (np. psychologia rozwojowa i wychowawcza lub filozofia wychowania) lub w planach inter- i transdyscyplinarnych. Bez względu jednak na przyjętą optykę interpretacyjną, zaproponowany katalog kompetencji może być użytecznym narzędziem analizy szeroko rozumianego procesu wychowania (w rodzinie) jako podstawowej praktyki koegzystencjalnej i społecznej.

Bibliografia

- Adamski, F. (2002). *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Augustyn, J. (2002). *Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Bachtin, M. (1986). *Estetyka twórczości słownej*. Warszawa: PIW.
- Bieszczad, B. (2005). *Młoda rodzina wobec zadań wychowawczych*. Ostrowiec Świętokrzyski: Wydawnictwo WSBiP.
- Bilińska-Suchanek, E. (2014). *Opór w kulturze. Tradycja – edukacja – nowoczesność*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Bińczycka, J. (2005). *Między swobodą a przemocą w wychowaniu*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Brańciel, J. (1999). Zagadnienie przemocy wobec dziecka w rodzinie. W: S. Kawula, J. Brańciel, A. Janke (red.), *Pedagogika rodziny*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Malden: Blacwell Publishers.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1997). *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*. Toruń: Wydawnictwo Edytor.
- Fromm, E. (1971). *O sztuce miłości*. Warszawa: PIW.
- Giddens, A. (2001). *Nowoczesność i tożsamość. Ja i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: WN PWN.
- Gurycka, A. (1999). Podmiotowość – postulat wychowania. W: E. Kubiak-Szymborska (red.), *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a realnością* (s. 105–115). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Janke, A. (2002). Perspektywa analizy wychowania w kategorii procesu. W: A.M. Tchorzewski (red.), *Współczesne konteksty wychowania* (s. 64–92). Bydgoszcz: Wydawnictwo Wers.
- Kofta, M. (1989). Orientacja podmiotowa: zarys modelu. W: M. Kofta (red.), *Wychowanek jako podmiot działań*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Kornas-Biela, D. (2001). *Oblicza ojcostwa*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kubiak-Szymborska, E., Zając, D. (2002). *Wokół podstawowych zagadnień teorii wychowania*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Wers.
- Kwak, A. (1994). *Rodzina i jej przemiany*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Mastalski, J., Godawa, G., Kutek-Składek, K., Ryszka, Ł. (2018). *Ojcostwo i jego odsłony*. Kraków: Wydawnictwo Homo Dei.

- Melosik, Z. (2002). *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Wolumin.
- Melosik, Z. (2003). Kultura popularna jako czynnik socjalizacji. W: Z. Kwieciński; B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. T. 2 (s. 68–95). Warszawa: WN PWN.
- Obuchowski, K. (1993). *Człowiek intencjonalny*. Warszawa: WN PWN.
- Pankowska, D. (2005). *Wychowanie a role płciowe*. Gdańsk: GWP.
- Parsons, T., Bales, R.F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Illinois: Glencoe. III. Free Press.
- Pospizyl, K. (2007). *Ojciec a wychowanie dziecka*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Slany, K. (2002). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Sosnowski, T. (2011). *Ojciec we współczesnej rodzinie. Kontekst pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Sosnowski, T. (2018). *Ojcostwo w perspektywie pokoleniowej. Studium socjopedagogiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Stech, K. (2002). Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenie na problem. W: K. Ferencz, E. Kozioł (red.), *Kompetencje nauczyciela wychowawcy* (s. 11–20). Zielona Góra: Wydawnictwo UZ.
- Stępniewska-Gębik, H. (2004). *Pedagogika i psychoanaliza. Potrzeba-pragnienie-inny*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Tchorzewski, A. (2002). *Współczesne konteksty wychowania*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Wers.
- Toffler, A. (1985). *Trzecia fala*. Warszawa: PIW.
- Tyszka, Z. (2001a). *System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Tyszka, Z. (red.). (2001b). *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zimny, J. (red.). (2013). *Ojcostwo. Powołanie czy zadanie?* Stalowa Wola: Wydawnictwo KUL.

EDUCATIONAL ASPECTS OF FATHERHOOD

Abstract

The aim of the paper is to indicate and justify a catalogue of contemporary father's basic competences constructing his educational role in the family. This is the perspective of the theory of education, and therefore refers to the elementary components of the structure of the education process. The catalogue of father's educational competences is embedded in wider perspective of social and cultural diagnosis of the contemporary family.

Keywords: education, fatherhood, family